

УДК [37.015.31:316.42]-047.48-047.44

М. В. Серік

Луганський національний
університет імені Тараса Шевченка

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ

У даній статті виявлено актуальність формування громадянських цінностей особистості в умовах сьогодення; коротко розкрито проблему формування громадянських цінностей особистості в науковій літературі; висвітлено роль поглядів видатних учених-мислителів, українських відомих педагогів, визначних письменників, знаменитих культурних діячів і корифеїв світової педагогічної думки на проблему формування громадянських цінностей особистості; встановлено, що проблема формування громадянських цінностей особистості має глибоку історію.

Ключові слова: громадянські цінності, громадянське виховання, музичне мистецтво.

Постановка проблеми. Одним із базових напрямів у галузі освіти є посилення виховної функції освіти, формування громадянськості і патріотизму, працьовитості, моральності, любові до Батьківщини і до свого краю, сім'ї, природи. Патріотичні та громадянські почуття розвиваються з любові до Батьківщини, до її історико-культурної, духовної, літературно-художньої та мистецької спадщини. Ознайомлення з національними здобутками надає молоді можливість проїнятися величчю військових подвигів та трудових звершень співвітчизників, відчувати красу природи рідного краю, збагатитись знаннями та новими враженнями, зробити свій внесок у суспільнокорисну діяльність. Сучасна молодь дорослішає в складних умовах зламування старих і актуалізації нових цінностей, нових соціальних відносин у всіх сферах життя, що є причиною песимізму, розгубленості, появи невпевненості в майбутньому. Сучасна людина живе в умовах нового рівня матеріальної і духовної цивілізації. Зниження рівня громадянської самосвідомості, втрата патріотичних почуттів, зростання агресивних форм самовираження, ослаблення громадянської активності молоді та підлітків – це ті негативні тенденції, які приваляють у сучасному суспільстві. Нестабільність сьогодення, економічна дезінтеграція, соціальна диференціація суспільства, деідеологізація виховного процесу, втрата громадянських цінностей, духовно-моральних ціннісних орієнтирів суспільством, призвели до загострення проблеми виховання молоді. Отже, тенденції розвитку сучасного українського суспільства висувають на перший план проблему формування громадянських цінностей особистості.

Аналіз актуальних досліджень. Історію розвитку ідей громадянського виховання, формування громадянських цінностей особистості представлено в

дослідженнях учених минулого: М. Грушевського, Я. Коменського, А. Макаренка, С. Русової, В. Сухомлинського, К. Ушинського та ін. та у дослідженнях сучасних науковців: У. Кецик, Л. Корінної, Л. Рехтети, М. Рудь, К. Чорної та ін.

Взаємозв'язок громадянського, національного та патріотичного виховання обґрунтовано в працях М. Качура, О. Коркішко, І. Мартинюка, Ю. Римаренка, О. Сухомлинської, Г. Шевченко та ін.

Значну увагу вчені приділяють вирішенню проблеми громадянського виховання, досліджуючи шкільний вік. Це роботи Н. Дерев'янка, М. Бабкіної, А. Бекірової, П. Вербицької, Т. Гавлітіної, О. Міщеня, Л. Момотюк, П. Волошина та ін.

Різні аспекти проблеми громадянського виховання студентської молоді (майбутніх педагогів), формування громадянських цінностей молодого покоління в умовах сьогодення спеціально досліджується в дисертаціях: Т. Ліхневської, Т. Мироненко, М. Михайличенка, Н. Нікітіної, В. Плахтєєвої, А. Сігової, Е. Тараторіна, І. Щербака та ін.

Мета статті – теоретично проаналізувати проблему формування громадянських цінностей особистості.

Виклад основного матеріалу. Відомо, що проблема громадянського виховання, ідеї розвитку та виховання громадянських цінностей не нові, вони мають тривалу історію. Питання про місце та мету громадянського виховання особистості намагались вирішити ще мислителі античності: Сократ, Платон, Аристотель, Демокрит. Ідеальний громадянин ідеальної держави, на думку видатних представників античності, це той, для кого головне в житті – служіння державним інтересам, їх підтримка, захист, іншими словами – виконання громадянського обов'язку, який у свою чергу є критерієм поняття «добродесність» («громадянськість»). Пріоритетне місце в наборі головних засобів громадянського виховання античні філософи віддавали моралі, яку направляли на служіння конкретній державі і в значно меншій мірі – суспільству. А, наприклад, одним із засобів виховання «політичної добродесності» громадян великий античний філософ Аристотель вважав заняття музикою: « ... музика здатна справляти вплив на моральну сторону душі; і якщо музика має такі якості, то, очевидно, вона повинна бути включеною до числа предметів виховання молоді» [2, 638–639].

Становлення громадянина було спрямоване на користь державі й абсолютно підкорене її цілям. Громадянське виховання особистості зводилося до того, щоб людину зробити досконалим громадянином, який

уміє справедливо коритися або начальствувати. Отже, в античному суспільстві особистість поглиналася державою. У період середньовіччя ідея громадянського виховання принижується. Замість прославляння культу громадянських прав і обов'язків вільної особистості, в їхній діалектичній єдності, починає панувати заповідь-догма: «Усяка душа нехай буде покірною вищій владі». Виховання підростаючого покоління, членів суспільства пов'язане з прищепленням навичок працелюбності, вихованням уміння коритися правовому порядку. В епоху Відродження громадянина асоціювали з вільною особистістю. У працях Н. Макіавеллі, Т. Мора, Т. Кампанелли – гуманістів епохи Відродження (які розширили горизонти громадянського виховання та подальшу демократизацію суспільства пов'язали з формуванням особистості громадянина), ідеї громадянського виховання відновлюються, виховання носить суспільний характер і є рівним для всіх громадян держави. Вони зобразили ідеальні держави, де всі однаково працюють, що створює основу для виховання громадянина як гармонійно розвиненої особистості. Результатом громадянського виховання стала гармонія інтересів особистості й суспільства [6].

У творах мислителів епохи Просвітництва проголошувались високі громадянські ідеали. Для нашого дослідження цінною є думка німецького філософа доби Просвітництва І. Канта, який уважав, що у громадянському вихованні необхідно виходити із загальнолюдських цінностей, які зближують людей різних національностей [8]. Цей погляд видатного філософа підтверджує сучасну тенденцію «розподілу українського суспільства», а саме, що процес формування громадянських цінностей молоді дуже важливий для суспільства, країни, в якій вона проживає, що громадянські цінності повинні в решті решт об'єднати громадян однієї держави.

Значне місце проблема формування громадянських цінностей займає в науковому доробку французького філософа П. Гольбаха. На думку вченого, в основі громадянських цінностей лежить усвідомлення виконаного громадянського обов'язку особистості щодо своєї Батьківщини. Науковець уперше поставив проблему значущості громадянських цінностей для самої особистості, а не лише для суспільства, країни [4, 64–68].

Ідеї громадянського виховання, формування громадянських цінностей реалізуються у «Філософії права» Г. Гегеля. Він убачав вищою цінністю особистості її право бути членом держави, суспільства [3, 263]. «Внутрішню силу держави» вбачав у збалансованому поєднанні обов'язків і прав громадянина. Людина переживає самоповагу, гордість за саму себе завдяки належності до певної держави [3, 265].

Отже, короткий аналіз філософської літератури дозволяє зробити висновок про те, що кожній історичній епосі притаманні свої погляди на громадянське виховання особистості. Додамо, що під впливом історії становлення та розвитку ідей громадянського виховання справжнім громадянином вважається вільна людина, яка свідомо працює на користь своєї держави.

Безперечно, іноземний досвід наукового обґрунтування проблеми формування громадянських цінностей має велике значення і може бути історичним базисом сучасної концепції громадянського виховання. Також актуальним є звернення до періоду, який характеризується активізацією боротьби за громадянські права і свободи в Україні, починаючи з другої половини XIX століття і до нашого часу. Значну роль у цьому русі відіграли видатні українські вчені-мислителі, відомі педагоги, визначні письменники, культурні діячі. Це, перш за все, В. Антонович, Б. Грінченко, М. Драгоманов, М. Костомаров, М. Коцюбинський, П. Куліш, М. Лисенко, С. Русова, Г. Сковорода, Л. Українка, І. Франко, Т. Шевченко та ін. Цим діячам належить своєрідна роль у розвитку ідей громадянського виховання. Їхні твори свідчать про глибоке знання українського побуту, звичаїв, національних традицій та духовних надбань українського народного мистецтва, фольклору. Вони вважали, що вирішальне значення для ствердження української державності має виховання в молоді громадянськості, громадянських цінностей. Літературна спадщина цих авторів – це заклик до боротьби за незалежність та громадянські права.

У теорії великого українського філософа, поета і музиканта Г. Сковороди система громадянських цінностей вміщувала відповідність людини її громадянській місії. Громадянський обов'язок людини Г. Сковорода вбачав у розумінні нею свого призначення в суспільстві, у його виконанні. Для нас важливим є те, що глибокі філософські роздуми про роль людини у суспільстві, про саме суспільство, про сили, що ним керують, про чистоту людських відносин притаманні і музичній творчості Г. Сковороди. «Музика, пісня стали для Сковороди одним з важливих засобів висловлення і поширення своїх філософських ідей, соціальних поглядів. Він бачив у мистецтві не розвагу, а шлях до людського серця, до пробудження людської думки ... У його творах був заклик до самовдосконалення, до оздоровлення людського суспільства» – зазначає музикознавець О. Шреєр-Ткаченко [12]. А сам Г. Сковорода підтверджує виховну сутність музики так: вона має «великое врачевство во скорбех, утехе же в печали и забава в щастіи» [9, 103]. Необхідно наголосити, що на

сьогоднішній день існує літературно-музичний фестиваль «Сад божественних пісень», який присвячено творчості Г. Сковороди. Головним завданням цього заходу є об'єднання людей на засадах громадянськості, духовності, любові, доброти, музичної творчості, які філософ оспівував у своїй творчості. Метою музично-літературної програми фестивалю є відродження духовних цінностей України; демонстрація поваги до рідної країни, її історії, що благодійно впливають на розвиток суспільства, а отже, на формування у сучасної молоді громадянських цінностей.

Щодо проблеми громадянських цінностей у вихованні не можна оминати погляди таких корифеїв світової педагогічної думки, як К. Ушинського, А. Макаренка, В. Сухомлинського.

Українська педагогічна думка проблемі громадянського виховання і, відповідно, формуванню громадянських цінностей приділяла велику увагу. Відомий педагог слов'янського світу К. Ушинський у своїх працях підкреслює, що однією з характерних рис виховання народу є розвиток патріотизму народу, глибокої любові до батьківщини. Як писав К. Ушинський, любов до Батьківщини – це найбільш сильне почуття людини, яке при загальній загибелі всього святого і благородного гине в поганій людині останнім [5, 123]. Засноване на народності, виховання має привчити виявляти цей патріотизм повсякденно під час виконання громадянами свого громадянського обов'язку. Це виховання покликане розвинути в учнях почуття національної гордості, обов'язку перед батьківщиною, патріотизму, привчати завжди ставити загальні інтереси вище особистих. Під народністю К. Ушинський розумів своєрідність кожного народу, що обумовлена його історичним розвитком, географічними та природними умовами. Виховання патріотизму, самовідданої любові до батьківщини, на думку педагога, займає в системі морального виховання головне місце, відповідно до основи всієї його педагогічної системи. Моральне виховання, як уважав педагог, це, свого роду, підготовка людини до життя.

Аналізуючи судження видатних постатей педагогічної науки, не можна знехтувати погляди А. Макаренка, педагогічна теорія якого полягала в підкоренні ролі особистості колективу, державі. Суть його теорії – виховання людини, котра гармонійно поєднувала б у собі власні інтереси з інтересами суспільства. Уміння працювати в колективі, на його думку, – одна з основних рис громадянина, а також: уміння кваліфіковано працювати, бути політично і економічно освіченим, володіти високою загальною культурою тощо. Його творчість – це насамперед всепоглинаючий

пошук, осмислення і реалізація в педагогіці нових цінностей, які суспільство виробляло в період кризи, переходу від одного соціально-економічного стану до іншого. Основою громадянських цінностей став відбір і виховання людських потреб, які б збігалися з інтересам держави. Завданням вихованого процесу громадянина є виховання громадянського обов'язку, який «є функцією суспільного інтересу, бо лише так виховується почуття громадянської честі, обов'язку, свідомість зобов'язаності стосовно інших людей» [7, 249]. Особливу увагу педагог приділяв музиці як одному з основних засобів виховного впливу на громадянський розвиток особистості. Він був активним пропагандистом мистецтва, талановитим організатором художнього виховання в дитячому колективі, володів здібностями і знаннями щодо різних видів мистецтва. У своїй практиці він виходив із органічного зв'язку між мораллю, політикою і мистецтвом.

У середині ХХ століття особливого значення набувають роботи і педагогічна діяльність В. Сухомлинського. Центральне місце в гуманістичній педагогіці В. Сухомлинського займає проблема громадянського виховання учнів. Особливістю ідей педагога було виховання серйозного ставлення молоді людини до своєї землі, сім'ї, колективу, мови, традицій; виховання всебічно розвиненої гармонійної особи; виховання любові до праці, до Батьківщини, формування і становлення громадянської самосвідомості підростаючого покоління. Громадянськість для В. Сухомлинського – обов'язок, відповідальність перед Батьківщиною. Тому громадянське виховання він асоціював з патріотизмом: відданістю рідній землі, любов'ю до рідного краю, народу, його історії, культури. Саме це він уважав підґрунтям громадянськості. На думку В. Сухомлинського, «громадянські думки, почуття, тривоги, громадянський обов'язок, громадянська відповідальність – це серцевина почуття людської гідності» [10, 137], «...мужньою, безстрашною людиною стає тільки та людина, яка з дитинства навчилася дорожити своєю громадянською гідністю ... А громадянська гідність включає в себе єдність думки і справи, слова й учинку» [10, 146–147]. Уроки серед природи, суспільно корисна трудова діяльність патріотичного спрямування, система естетичної творчості учнів, система взаємодопомоги – це ті способи, за допомогою яких відбувається процес формування громадянських цінностей учнів. Одним із головних видів мистецтв, що має безпосередній вплив на людину, В. Сухомлинський убачав музику: «Музика поєднує моральну, емоційну й естетичну сфери людини. Музика є мовою почуттів. Мелодія передає найтонші переживання, недосяжні слову. Музика починається там,

де закінчується слово» [11, 453]. Музичне виховання вважав не вихованням музиканта, а перш за все вихованням людини [11, 61]. А кожна людина, у свою чергу, це громадянин держави. Досліджуючи творчість В. Сухомлинського, російський науковець Л. Аванесян виділила такі умови, які сприяють вихованню особи громадянина: знайомство з історією і традиціями свого краю, народу, Батьківщину, участь у громадських організаціях і рухах, подорожі країною, зустрічі з цікавими людьми тощо [1].

Таким чином, громадянські цінності на думку видатних постатей педагогічної науки, – це відповідальність, обов'язок, відданість людини своїй державі, Батьківщині, суспільству в цілому. А одним з багатьох засобів, які впливають на процес формування громадянських цінностей, педагоги вважали засоби саме музичного мистецтва. Ідеями відомих українських просвітителів та педагогів щодо громадянського виховання молодого покоління, були: необхідність глибокого знання історії свого народу, опанування національно-культурним надбання українського народу, знання національних традицій та звичаїв, фольклору тощо.

Сьогодні в Україні, яка пройшла крізь терні радянського режиму, на процес формування громадянських цінностей впливають культурні та суспільні традиції. На сучасному етапі найбільш гостро відчувається потреба у вихованні громадянина, що володіє вільним духом, незалежністю і відповідальністю, оскільки незалежна Україна переживає важкий період економічних, політичних, соціальних та культурних реформ.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Отже, становлення ідей громадянського виховання та проблема формування громадянських цінностей особистості має глибоку історію. І на кожному етапі головною метою громадянського виховання було досягнення певного результату: виховання громадянина, певних громадянських рис, громадянських якостей, громадянських цінностей. У даний час громадянське виховання є однією із значущих галузей виховання, оскільки саме воно сприяє світоглядній орієнтації особистості молодої людини і забезпечує її активну життєдіяльність в умовах демократичного суспільства. Таким чином, як засвідчують учені, проблема формування громадянських цінностей завжди була, є і буде актуальною для суспільства, особливо в переломні моменти його розвитку, коли відбувається переоцінка цінностей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аванесян Л. Р. Гражданское воспитание младших школьников на педагогическом наследии В. А. Сухомлинского : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / Л. Р. Аванесян. – Москва, 2012. – 25 с.

2. Аристотель. Политика : Сочинения: в 4-х т. / Аристотель. – М. : Мысль, 1983 – Т. 4. – С. 375–644.
3. Гегель Г. В. Ф. Сочинения: В 9 т. / Г. В. Ф. Гегель. – М., 1967. – Т. 7. – 450 с.
4. Гольбах П. А. Кишенькове богослов'я / П. А. Гольбах. – К. : Політ. видав. України, 1980. – 192 с.
5. Грищенко М. С. К. Д. Ушинский в портретах, иллюстрациях, документах [Электронный ресурс] / М. С. Грищенко – Ленинград-Москва : Вища школа, 1973. – С. 123. – Режим доступа : <http://pedagogic.ru/books/item/f00/s00/z0000016/index.shtml>
6. Казаева Е. А. Основные направления развития гражданского воспитания / Е. А. Казаева, Л. А. Дорошук // Проблемы образования, науки и культуры. Педагогика и просвещение. – 2009. – № 4 (68). – С. 154–163.
7. Макаренко А. Воспитание гражданина / А. Макаренко ; сост. Р. Бескина, М. Виноградова. – М. : Просвещение, 1988. – 308 с.
8. Песталоцци И. Г. Избранные педагогические сочинения: В 3-х т. [Под ред. М. Ф. Шабаровой]. – Т. 1. – М. : Изд-во АПН РСФСР, 1961. – 720 с.
9. Сковорода Г. С. Благодарный Еродій / Г. С. Сковорода. Повн. збір. тв. : в 2-х т – К. : Наук. думка, 1973. – Т. 2. – С. 99–118.
10. Сухомлинський В. А. Как воспитать настоящего человека / В. А. Сухомлинський – К. : Рад. шк., 1975. – 235 с.
11. Сухомлинский В. А. Сердце отдаю детям. Рождение гражданина. Письмо к сыну / В. А. Сухомлинський. – [2-е изд.]. – К. : Рад. школа., 1987. – 544 с.
12. Шреер-Ткаченко О. Я. Григорій Сковорода – музикант / Онисія Яківна Шреер-Ткаченко. – К. : Муз. Україна, 1972. – 94 с.

РЕЗЮМЕ

М. В. Серик. Теоретический анализ проблемы формирования гражданских ценностей личности.

В данной статье выявлена актуальность формирования гражданских ценностей личности в условиях современности; кратко раскрыта проблема формирования гражданских ценностей личности в научной литературе; освещена роль взглядов выдающихся ученых-мыслителей, украинских известных педагогов, выдающихся писателей, знаменитых деятелей культуры и корифеев мировой педагогической мысли на проблему формирования гражданских ценностей личности; установлено, что проблема формирования гражданских ценностей личности имеет глубокую историю.

Ключевые слова: гражданские ценности, гражданское воспитание, музыкальное искусство.

SUMMARY

M. Syerik. Theoretical analysis of problems of formation of individual civil values.

The article identifies the relevance of the formation of individual civic values in modern conditions; briefly covers the problem of formation of civic values of an individual in the scientific literature; highlights the role of views of prominent Ukrainian scientists and thinkers, famous teachers (K. Ushinsky, A. Makarenko, V. Suhomlinsky), eminent writers, famous artists and leading figures of the world of pedagogical thought on the problem of forming individual civil values; determines the problem of formation of individual civil values has a long history.

Key words: civic values, civic education, musical art.